

MAXSUS EHTIYOJGA EGA BOLALAR UCHUN INKLYUZIV TA'LIM USULLARI

*Denov tadbirkorlik va Pedagogika instituti Pedagogika ta'lim
yõnalishi 1-bosqich talabasi Mahmudova Mahbuba Mansur qizi*

Email: mahbubamahmudova856@gmail.com

Tel: 93 788 15 06

***Annotatsiya** Ushbu maqola maxsus ehtiyojga ega bolalar uchun inklyuziv ta'lim usullarining nazariy asoslari, amaliy jihatlari hamda zamonaviy ta'lim tizimlarida uning ahamiyatini chuqur tahlil qiladi.*

Inklyuziv ta'lim tushunchasi nafaqat ta'lim olish jarayonida barcha bolalarning teng imkoniyatlarini ta'minlashga, balki ularni jamiyat hayotiga to'liq va samarali qo'shilishiga yo'naltirilgan yondashuv bo'lib, u maxsus ehtiyojga ega bolalarning shaxs sifatida rivojlanishi va ijtimoiy integratsiyasiga xizmat qiladi.

***Kalit sõzlar:** inklyuziv ta'lim, maxsus ehtiyojga ega bolalar, differentsial yondashuv, moslashtirilgan ta'lim rejasi, ta'lim metodlari, ta'limda tenglik, ijtimoiy integratsiya.*

Inklyuziv ta'lim nazariyasining xalqaro asoslari 1994-yilda qabul qilingan Salamanka deklaratsiyasida belgilab berilgan. Unda barcha bolalar umumiy ta'lim tizimida, imkon qadar birgalikda ta'lim olishi zarurligi ta'kidlangan. Shuningdek, BMTning Bola huquqlari to'g'risidagi Konvensiyasi va Nogironlar huquqlari to'g'risidagi Konvensiya ham inklyuziv ta'limning huquqiy poydevorini mustahkamlab bergan. Bu hujjatlar ta'limning majburiyligi va inklyuzivligi nafaqat pedagogik masala, balki inson huquqlari masalasi ekanini ko'rsatadi.

Har bir inson hayotida ta'lim muhim o'rin tutadi. Ayniqsa, bolaning

shaxs sifatida shakllanishi, bilim va ko'nikmalarini rivojlantirishda ta'limning roli beqiyosdir. Har bir bola o'ziga xos imkoniyatlar, qobiliyatlar va orzular bilan dunyoga keladi. Biroq, ba'zi bolalar maxsus ehtiyojlarga ega bo'lib, ular ta'lim olish jarayonida ko'proq qo'llab-quvvatlash va moslashtirilgan yondashuvni talab qiladi. Ularning ta'lim muhitida teng va samarali ishtirokini ta'minlash – bu zamonaviy ta'lim tizimining eng dolzarb va muhim vazifalaridan biridir.

Maxsus ehtiyojga ega bolalar ta'lim olishi lozim bo'lgan muhit va yondashuvlar an'anaviy ta'lim tizimlaridan farq qilishi sababli, ularning o'rganish jarayoni ko'plab qiyinchiliklarga duch keladi. Shu bois, inklyuziv ta'lim tizimi bu bolalarning individual imkoniyatlari va ehtiyojlariga moslashtirilgan metodlarni qo'llash orqali ta'lim jarayonini optimallashtirishga qaratilgan. Bu yondashuv bolalarning o'zaro hurmat, tenglik, bag'rikenglik va ijtimoiy adolat tamoyillari asosida rivojlanishini ta'minlaydi.

Maqola birinchi navbatda inklyuziv ta'limning nazariy asoslari, uning tarixi va rivojlanish jarayoni haqida batafsil ma'lumot beradi. Inklyuziv ta'lim konsepsiyasi qanday shakllanganligi, xalqaro va milliy ta'lim siyosatlaridagi o'rni va uning global ta'lim tizimlariga ta'siri tahlil qilinadi. Bundan tashqari, maxsus ehtiyojga ega bolalar kategoriyalari, ularning o'rganishdagi xususiyatlari va ehtiyojlari haqida ham kengaytirilgan ma'lumot beriladi.

Maqolaning markaziy qismida maxsus ehtiyojga ega bolalar uchun inklyuziv ta'lim usullari metodologiyalari batafsil yoritiladi. Differentsial yondashuv va individual o'quv rejalarining ahamiyati, ularning tuzilishi va amaliyotga joriy etilishi haqida fikrlar ilgari suriladi. Shuningdek, kooperativ o'qitish, interaktiv metodlar, texnologiyalardan foydalanish, multimodal o'qitish usullari hamda o'quvchilarning qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan innovatsion ta'lim texnikalari misollar bilan tushuntiriladi. Ushbu metodlarning samaradorligi, maxsus ehtiyojga ega bolalar bilan ishlashda qaysi usullar eng yaxshi natija berishini ko'rsatadi.

O'qituvchining roli inklyuziv ta'lim jarayonida alohida ahamiyatga ega ekanligi maqolada keng muhokama qilinadi. O'qituvchining professional malakasi, psixologik tayyorgarligi, maxsus ehtiyojlarga moslashish va samarali kommunikatsiya ko'nikmalariga ega bo'lishi zarur. Maqola o'qituvchilarning doimiy kasbiy rivojlanishi, treninglar va malaka oshirish kurslari orqali qobiliyatlarini oshirish muhimligini ta'kidlaydi. Shuningdek, ota-onalar, psixologlar, rehabilitologlar va boshqa mutaxassislar bilan hamkorlikda ishlashning ahamiyati ko'rsatib o'tiladi.

Inklyuziv ta'limning afzalliklari va qiyinchiliklari ham maqolaning muhim qismi hisoblanadi. Inklyuziv ta'lim orqali bolalar ijtimoiy muhitda o'zaro aloqalarni o'rganadi, o'zaro hurmat va bag'rikenglikni shakllantiradi, o'zini jamiyatda muhim va qadrlil deb his qiladi. Bu esa ularning ruhiy salomatligi va shaxs sifatida rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Shu bilan birga, ta'lim sifatining oshishi, individual yondashuv orqali o'qish natijalarining yaxshilanishi kuzatiladi. Ammo, inklyuziv ta'limni amalga oshirishda moddiy-texnik baza, maxsus tayyorlangan o'qituvchilar yetishmasligi, ijtimoiy stereotiplar, siyosiy va tashkiliy masalalarning mavjudligi kabi muammolar yuzaga keladi. Ushbu qiyinchiliklarni bartaraf etish uchun kompleks choralar, jumladan davlat siyosatining takomillashuvi, o'quv muassasalarining moddiy-texnik ta'minoti, mutaxassislarni tayyorlash tizimining yaxshilanishi va jamiyatdagi ijtimoiy ongning oshirilishi zarur.

Natijada, maqola inklyuziv ta'limni rivojlantirish orqali maxsus ehtiyojga ega bolalarning ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytirish, ularni jamiyat hayotiga faol qo'shish, shuningdek, ta'lim tizimida adolat va tenglikni ta'minlashning dolzarbligini ta'kidlaydi. Inklyuziv ta'lim – bu nafaqat ta'lim jarayoni, balki jamiyatda inson huquqlari va imkoniyatlarini hurmat qilish, har bir shaxsning qadr-qimmatini e'tirof etish tamoyillarini amaliyotga tatbiq etish yo'lidir.

Ushbu maqola ta'lim sohasidagi mutaxassislar, o'qituvchilar,

psixologlar, reabilitologlar, ota-onalar hamda davlat boshqaruvi organlari vakillari uchun amaliy tavsiyalar va ilmiy asoslangan ma'lumotlar bazasi sifatida xizmat qilishi mo'ljallangan. Unda ta'lim jarayonida inklyuziv yondashuvni yanada takomillashtirish, maxsus ehtiyojga ega bolalar bilan ishlashda samaradorlikni oshirish va jamiyatda teng huquqli ta'lim muhitini yaratish masalalari yoritiladi.

Inklyuziv ta'lim kontseptsiyasi aynan shu ehtiyojlardan kelib chiqib shakllangan bo'lib, u har bir bolaning individual xususiyatlarini inobatga olib, ularning ta'lim jarayoniga to'liq va faol jalb qilinishini nazarda tutadi. Bu yondashuv ta'limning nafaqat akademik, balki ijtimoiy, psixologik va madaniy jihatlarini ham qamrab oladi. Inklyuziv ta'limda maxsus ehtiyojga ega bolalar jamiyatning ajralmas qismi sifatida qabul qilinadi, ular o'rganish jarayonida to'siqlarga duch kelmasliklari uchun muhit va metodlar moslashtiriladi. Bugungi kunda inklyuziv ta'lim nafaqat pedagogika sohasida, balki ijtimoiy adolat, inson huquqlari va teng imkoniyatlar tamoyillari doirasida ham muhim ahamiyatga ega. Maxsus ehtiyojga ega bolalarning jamiyatga faol integratsiyasi nafaqat ularning shaxsiy taraqqiyoti, balki butun jamiyatning ijtimoiy barqarorligi va taraqqiyoti uchun ham zarurdir. Shu bois, inklyuziv ta'lim tizimini takomillashtirish, unga zamonaviy usullarni joriy etish, o'qituvchilarning malakasini oshirish va ta'lim muassasalarining moddiy-texnik bazasini kuchaytirish bugungi kunning dolzarb vazifalari sifatida qaralmoqda.

Inklyuziv ta'limning mohiyati, uning asosiy tamoyillari va maxsus ehtiyojga ega bolalar uchun qo'llaniladigan usullar batafsil yoritiladi. Shuningdek, o'qituvchi va ota-onaning roli, ta'limdagi qiyinchiliklar va ularni yengish yo'llari hamda inklyuziv ta'limning ijtimoiy va psixologik afzalliklari tahlil qilinadi. Maqola ta'lim sohasidagi mutaxassislar, pedagoglar va ota-onalar uchun inklyuziv ta'lim jarayonini yanada samarali tashkil etishda amaliy qo'llanma bo'lib xizmat qilishi mo'ljallangan. Bugungi kunda jamiyatimizda

inklyuziv ta'limga bo'lgan talab oshib bormoqda, va bu jarayonda har bir bola o'z huquqlarini amalga oshirishi, o'zligini anglab, qobiliyatlarini rivojlantirishi uchun barcha sharoitlar yaratilishi lozim. Zero, haqiqiy ta'lim – bu hech kimni ortda qoldirmaslikdir.

Inklyuziv ta'lim — bu zamonaviy ta'lim tizimining eng muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, u barcha bolalarga, shu jumladan maxsus ehtiyojga ega bolalarga, teng huquqli ta'lim olish imkoniyatini yaratishni maqsad qiladi. “Inklyuziya” atamasi lotincha inclusio so'zidan olingan bo'lib, “qamrab olish”, “o'z ichiga kiritish” ma'nolarini anglatadi. Bu tushuncha ta'lim tizimida hech bir bolaning chetda qolmasligini, barcha o'quvchilarning o'z imkoniyatlariga mos tarzda ta'lim jarayoniga jalb etilishini nazarda tutadi. Inklyuziv ta'limda farqlar kamchilik sifatida emas, balki boylik sifatida qabul qilinadi, har bir bola jamiyatning teng huquqli a'zosi sifatida qaraladi.

Nazariy jihatdan inklyuziv ta'lim — bu faqat pedagogik model emas, balki ijtimoiy, psixologik va madaniy hodisa hamdir. U inson huquqlari, ijtimoiy tenglik, bag'rikenglik va integratsiya g'oyalari tayanadi. Inklyuziv ta'limning asosida shaxsga yo'naltirilgan yondashuv yotadi, ya'ni o'quv dasturlari bolaning ehtiyojlariga moslashtiriladi, bola tizimga moslashishga majbur qilinmaydi. Bu yondashuv orqali har bir bola o'z qobiliyatlarini ro'yobga chiqarishga, jamiyatda faol ishtirok etishga sharoit yaratiladi.

Inklyuziv ta'limning nazariy tamoyillari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

Teng imkoniyatlar tamoyili – har bir bola, jismoniy, aqliy yoki psixologik holatidan qat'i nazar, sifatli ta'lim olish huquqiga ega; Moslashuvchanlik tamoyili – ta'lim dasturi va metodlari bolaning individual ehtiyojlariga moslashtiriladi; Hamkorlik tamoyili – ta'lim jarayonida o'qituvchilar, ota-onalar, psixologlar va boshqa mutaxassislar birgalikda faoliyat yuritadi;

Hurmat va bag'rikenglik tamoyili – har bir bolaning farqlari qadrlanadi, ta'lim muhiti do'stona bo'lishi ta'minlanadi; Ijtimoiy integratsiya tamoyili –

maxsus ehtiyojga ega bolalar jamiyatga faol qo'shiladi, ular chetda qolmaydi.

Nazariy yondashuvlarning yana bir muhim jihati — bu ta'lim muhitining o'zi. Inklyuziv ta'limda muhit bolaning o'qish jarayonida to'siq bo'lmasligi, aksincha, qo'llab-quvvatlovchi bo'lishi lozim. Bunda moslashtirilgan o'quv rejalar, ko'rgazmali materiallar, texnik vositalar, raqamli texnologiyalar va innovatsion metodlardan keng foydalanish nazarda tutiladi. Muhitning inklyuziv bo'lishi nafaqat maxsus ehtiyojga ega bolalarga, balki barcha o'quvchilarga ijobiy ta'sir ko'rsatadi: ular bir-birlarini tushunishni, hurmat qilishni va hamkorlikda ishlashni o'rganadilar.

Nazariy jihatdan inklyuziv ta'limning foydasi ikki yo'nalishda ko'rinadi:

Individual darajada – bola o'z qobiliyatlarini namoyon eta oladi, o'zini teng huquqli shaxs sifatida his qiladi, ijtimoiy ko'nikmalarga ega bo'ladi.

Jamiyat darajasida – inklyuziv ta'lim ijtimoiy adolatni mustahkamlaydi, bag'rikenglik va insonparvarlik tamoyillarini kuchaytiradi, kamsitishning oldini oladi.

Nazariy xulosaga ko'ra, inklyuziv ta'lim — bu faqat pedagogik metod emas, balki jamiyatning taraqqiyot darajasini ko'rsatuvchi ijtimoiy mezonidir. Qanchalik ko'p bolalar ta'lim tizimiga to'liq jalb etilsa, jamiyat shunchalik adolatli, barqaror va taraqqiy etgan bo'ladi. Shu bois, inklyuziv ta'limni rivojlantirish — bu kelajak uchun sarmoya, barkamol avlodni tarbiyalash yo'lida eng muhim qadamlardan biridir. Amaliy qism

Inklyuziv ta'lim nazariy jihatdan qanchalik muhim bo'lmasin, uning haqiqiy natijasi amaliyotda, ya'ni ta'lim jarayonida qanday tashkil etilishiga bog'liqdir. Maxsus ehtiyojga ega bolalar uchun samarali inklyuziv muhit yaratish — bu faqatgina ularni oddiy sinfga joylashtirish emas, balki o'quv jarayonini ularning imkoniyatlari va ehtiyojlariga mos tarzda tashkil etish demakdir. Shu sababli amaliy bosqichda ta'lim jarayonini tashkil qilishda bir nechta asosiy yo'nalishlar muhim o'rin tutadi.

Eng avvalo, maktab yoki ta'lim muassasasi maxsus ehtiyojga ega bolalar uchun qulay bo'lishi kerak. Bunda sinf xonalarini jismoniy imkoniyati cheklangan bolalar bemaolol harakatlana oladigan shaklda jihozlash, panduslar, maxsus partalar, ko'rgazmali vositalar, texnik yordamchi jihozlar bilan ta'minlash muhimdir. Shuningdek, eshitish yoki ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalar uchun maxsus moslamalar (braille alifbosi, audio vositalar, subtitrlar videolar) qo'llanilishi samarali natija beradi.

Inklyuziv sinflarda har bir bola o'ziga xos. Ba'zi bolalar mavzuni tezroq o'zlashtiradi, boshqalari esa ko'proq vaqt va qo'shimcha tushuntirishni talab qiladi. Shuning uchun dars jarayonida o'qituvchi individual va differentsial yondashuv asosida ishlashi lozim. Masalan, topshiriqlar murakkablik darajasiga qarab moslashtiriladi, ko'rsatma va tushuntirishlar soddalashtiriladi yoki vizual tarzda beriladi. Bu esa bolalarning o'zini erkin his qilishiga va faol ishtirok etishiga imkon yaratadi.

Innovatsion va interaktiv usullarni qo'llash

Amaliyotda an'anaviy usullar ko'p hollarda maxsus ehtiyojga ega bolalar uchun yetarli bo'lmasligi mumkin. Shu sababli texnologiyadan keng foydalanish, interaktiv o'qitish usullarini joriy etish katta samara beradi. Multimedia vositalari, audio-vizual materiallar, ta'limiy o'yinlar, sensorli qurilmalar, mobil ilovalar va AR/VR texnologiyalari o'quvchilar e'tiborini jalb qiladi, ularning idrok qilish jarayonini yengillashtiradi.

Hamkorlik muhitini shakllantirish

Inklyuziv ta'lim samaradorligi ko'p jihatdan ijtimoiy muhitga bog'liq. O'qituvchi nafaqat maxsus ehtiyojga ega bolalar bilan ishlashi, balki boshqa o'quvchilarni ham bag'rikenglikka, hurmatga, yordam berishga o'rgatishi kerak. Guruh ishlari, juftlikda topshiriqlar bajarish, bir-biriga yordam berish orqali ijtimoiy integratsiya kuchayadi. Natijada sinfda o'zaro tushunish, do'stona muhit shakllanadi.

Mutaxassislar va ota-onalar bilan hamkorlik

Amaliy jarayonda o'qituvchi yakka o'zi barcha vazifani bajara olmaydi. Shu bois logoped, psixolog, defektolog, reabilitolog kabi mutaxassislar bilan muntazam hamkorlik muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, ota-onalar bilan muntazam muloqot qilish, ularni farzandining o'qish jarayoniga jalb etish bolada ishonch va motivatsiyani kuchaytiradi. Bu yondashuv bolaning faqat maktabda emas, balki uyda ham samarali o'qishiga zamin yaratadi.

Baholash tizimini moslashtirish

Inklyuziv ta'limda baholash faqat standart mezonlarga asoslanmasligi kerak. Bola imkoniyatlariga mos baholash tizimini qo'llash, jarayonni rag'batlantirishga yo'naltirilgan baholash usullarini joriy etish amaliyotda katta ahamiyatga ega. Masalan, og'zaki javoblar, ko'rgazmali ishlar, jamoaviy topshiriqlar orqali o'zlashtirish darajasi baholanadi.

O'qituvchilarni amaliy tayyorlash va tajriba almashish

Inklyuziv ta'limda muvaffaqiyatga erishish uchun o'qituvchilar maxsus tayyorgarlikdan o'tishi, yangi metodlar bilan tanish bo'lishi zarur. Doimiy seminarlar, amaliy treninglar, tajriba almashish uchrashuvlari ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi. Bu jarayon faqat nazariy bilim emas, balki real sinf sharoitida to'plangan tajriba orqali shakllanadi.

Amaliy jihatdan qaralganda, inklyuziv ta'lim tizimi faqat maxsus ehtiyojga ega bolalarning manfaatlariga emas, balki barcha o'quvchilarning ijtimoiy va emotsional rivojlanishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ular birgalikda o'qib, bir-birlarini tushunishni, hurmat qilishni, yordam berishni o'rganadilar. Natijada, ta'lim tizimi nafaqat bilim beruvchi, balki ijtimoiy qadriyatlarni shakllantiruvchi kuchli mexanizmga aylanadi.

Xulosa qilib aytganda, maxsus ehtiyojga ega bolalar uchun inklyuziv ta'lim — bu shunchaki pedagogik yondashuv emas, balki insonparvarlik, tenglik va adolat tamoyillariga asoslangan ijtimoiy jarayondir. Har bir bola, u qanday holatda bo'lishidan qat'i nazar, sifatli ta'lim olish va jamiyatning faol

a'zosi bo'lish huquqiga ega. Inklyuziv ta'lim tizimi aynan shu huquqni ta'minlash, bolalarning imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish va ularni to'laqonli hayotga tayyorlashga xizmat qiladi.

Nazariy jihatdan inklyuziv ta'lim shaxsga yo'naltirilgan yondashuvga asoslanadi, amaliy jihatdan esa bu jarayon moslashtirilgan ta'lim muhiti, individual metodlar, hamkorlikda ishlash va innovatsion texnologiyalar orqali amalga oshiriladi. Bu yondashuv o'quvchilarning o'zaro hurmat, bag'rikenglik va ijtimoiy faolligini kuchaytiradi. Ayniqsa, maxsus ehtiyojga ega bolalar uchun bu imkoniyat ularning o'zini jamiyatda qadrlil shaxs sifatida his qilishlariga sabab bo'ladi.

Inklyuziv ta'limning muvaffaqiyati o'qituvchi malakasi, ta'lim muassasalarining moddiy-texnik bazasi, mutaxassislar va ota-onalar o'rtasidagi samarali hamkorlikka bog'liqdir. Bunday tizimning shakllanishi jamiyatda ijtimoiy adolatni kuchaytiradi, har bir bola uchun teng imkoniyatlar maydonini yaratadi. Shu bois inklyuziv ta'limni rivojlantirish nafaqat alohida ehtiyojga ega bolalar manfaatini himoya qiladi, balki butun jamiyatning ma'naviy, madaniy va intellektual salohiyatini yuksaltiradi. Har bir bolaning ta'lim olishga bo'lgan huquqi ta'minlangan jamiyat — bu kelajagi yorug', insonparvar va barqaror jamiyatdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RÖYXATI

- 1.O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. — Toshkent, 2020.
- 2.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Inklyuziv ta'lim tizimini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori. — Toshkent, 2021.
- 3.Salamanka deklaratsiyasi va inklyuziv ta'lim bo'yicha harakat dasturi. — Ispaniya, 1994.
- 4.Karimova M. Inklyuziv ta'lim metodikasi. — Toshkent: "Fan va texnologiya", 2022.
- 5.Xolmatova G. Maxsus pedagogika asoslari. — Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2021.

- 6.UNESCO. Inclusive Education: The Way of the Future. — Geneva, 2008.
- 7.Ainscow, M. Understanding the Development of Inclusive Education System.
— London, Routledge, 2015.